

ZNANSTVENI I DRUGI SKUPOVI

Razgovor „Ideološki aspekti spomenika NOB-a, od 1945. do danas“, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 22. siječnja 2014.

Sudbina je našega doba, koje se odlikuje racionalizacijom i intelektualizacijom i prije svega oslobađanjem od svih čarolija svijeta, da su se upravo krajnje i najsublimiranije vrijednosti povukle iz javnosti ili u transcendentno carstvo mističnoga života ili u bratstvo izravnih međusobnih odnosa pojedinaca. Nije ni slučajno što je naša najveća umjetnost intimna, a ne monumentalna, niti je slučajno što danas samo u najmanjim krugovima u zajednici, u odnosu čovjeka prema čovjeku, u pianissimu pulsira to nešto što odgovara proročanskoj pneumi koja je nekoć išla kao silovit plamen kroz velike lokalne zajednice i pretapala ih u jedno.

Max Weber, 1919.

Kad modernizam postaje (neželjenom?) baštinom, živimo u postmodernom društvu. Izjavu, historičističku po logici vlastita argumenta, podupiru – i negiraju – određene empirijske izvjesnosti.

Prva retrospektivna izložba Vojina Bakića (Bjelovar, 1915. – Zagreb, 1992.) *Svetlonosne forme* otvorena je u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu 7. prosinca 2013. i traje do 2. veljače 2014. godine. Prema stajalištu kritike, riječ je o jednom od ključnih kipara europskog modernizma. Sudjelovao je na najprestižnijim smotrama likovne umjetnosti, a njegove se skulpture nalaze u nekoliko europskih zemalja. Na izložbi su „[o]sim najvažnijih radova, oko 200 skulptura i 80-tak crteža... izložene i skice, makete spomenika, fotografska uvećanja, projektna i osobna dokumentacija te filmska građa“. Nezaobilazan dio Bakićeva opusa sačinjava i niz spomenika u javnom prostoru podignut na području NR/SR Hrvatske. Premda se tema iz naslova u njima ne iscrpljuje, upravo su ti spomenici bili u središtu interesa *razgovora* održanog 22. siječnja 2014. u dvorani Gorgona u sklopu popratnog programa izložbe. Razgovor je moderirao Zvonko Maković, a sudjelovali su Tvrtko Jakovina (Filozofski fakultet u Zagrebu), Snješka Knežević (Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu), Lidija Merenik (Filozofski fakultet u Beogradu) i Tomislav Petrinc (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske), kao i neki od posjetitelja koji su popunili otprilike pola dvorane. Pozdravne riječi uputila je Nataša Ivančević, kustosica izložbe i urednica dvojezičnog kataloga.

Zvonko Maković upozorio je na obnovu interesa stručne i šire javnosti za djelo Vojina Bakića i modernističke spomeničke baštine na ovim prostorima. Takav razvoj nesumnjivo, makar i posredno, doprinosi preispitivanju cjeline modernizacijskih nastojanja u ukupnosti njihove društvene pojavnosti.

Tvrtko Jakovina podsjetio je na međunarodni kontekst unutar kojeg je formirana federativna Jugoslavija i samopouzdanje s kojim je nastupala na međunarodnoj sceni po završetku rata. Cijela generacija mladih ljudi – uz izuzetak Josipa Broza Tita i Andrije Hebranga – preuzela je vlast i krenula u promjenu svijeta sukladno vlastitim uvjerenjima. Prema Jakovini, za male narode rijetki su trenuci kada blistaju na međunarodnoj sceni, a „apsolutni lom“ koji se otvorio 1948. potencirao je nove mogućnosti većega stila.

Lidija Merenik osvrnula se na radove Božidara Jakca i Antuna Augustinčića iz 1943. kojima je kreiran obrazac herojskog portreta Maršala, a koji asimiliraju značajke prethodnih razdoblja. Istaknula je kako se promjena „kulturno-političko-ideološke paradigme“ razvijala postupno, s tim da socrrealistički katalogizirana ostvarenja nastaju sve do raspada SFRJ. Svojevrsnu razdjelni-

cu između socrealističkog kanona i autentičnog prodora modernističkih tendencija L. Merenik stavlja u 1951. godinu, što je ilustrirala na izvedenim rješenjima *Spomenika zahvalnosti Crvenoj armiji* Antuna Augustinčića, dovršenom 1947. u Batini, te *Spomenika pobjedi narodnooslobodilačke borbe* Sretena Stojanovića iz 1951. na Iriškom vencu, vrhu Fruške gore. No da je subjektivna memorija i ranije utjecala na novi tip javnog izražaja svjedoči i Bakićev rani *Poziv na ustanak/Bjelovarac* iz 1947., portret jednog od četvorice strijeljane braće, miniran 1991. i obnovljen 2010. godine.

Snješka Knežević smatra da je ranije spomenuta promjena paradigme izborna u prvom redu nastojanjima kulturno-intelektualne avangarde. Čak i ne pretjerano inovativan Bakićev prijedlog spomenika Marxu i Engelsu za istoimeni beogradski trg bio je odbijen (a natječaj obustavljen; kako je istaknuo Maković, SFRJ je do kraja ostala jedina socijalistička zemlja koja toj dvojici utemeljitelja marksizma nije podigla javni spomenik), no potaknuo je polemiku koja je doprinijela širenju novih tendencija. Bakićeve spomenike u Dotršćini, Kamenskoj i na Petrovoj gori S. Knežević smatra „skulpturalnim instalacijama“ snažne ekspresije i slobode izričaja, odnosno krajnjim korakom ka univerzalizaciji kolektivnih simbola. Upozorila je da je rušenje spomenika odavno povijesno zasvjedočena, gotovo neizbježna pojava u vrijeme dubokih društvenih promjena. Ipak, političke promjene s kraja kratkog dvadesetog stoljeća koje su pokrenule „ikonoklastički val“ po bivšim socijalističkim zemljama utjecale su različitim intenzitetom na njegovo kretanje. U Poljskoj je zahvatio većinu spomenika prethodnog režima, u Češkoj ih je uglavnom zaobišao, dok se u bivšoj Demokratskoj Republici Njemačkoj vodila otvorena debata. U Hrvatskoj je pak došlo do iluzije stvaranja demokratskog društva.

Tomislav Petrinc pojasnio je da memorijalna baština pokriva spektar od spomen-ploča do spomen-područja; na njejoj valorizaciji Ministarstvo kulture radi u suradnji s Institutom za povijest umjetnosti. Među ostalim, Ministarstvo planira donijeti korpus spomeničke baštine koji bi prema umjetničkim, kulturnim i povijesnim kriterijima trebao pokazati što od naslijeđenog ostaje kao trajna vrijednost i kakav mu režim zaštite pripada. Što se tiče Petrove gore, podsjetio je na historijat njene zaštite počevši od 1963. kada postaje memorijalnim parkom. Kruna antifašističkih spomenika, ambiciozno zamišljen *Spomenik ustanku naroda Banije i Korduna* Vojina Bakića, svečano je otvoren 1981. godine. Hibridno zdanje, koje je trebalo sadržavati i utilitarne sadržaje, nikada nije do kraja realizirano. Sa stajališta pravnog poretka Republike Hrvatske spomenik ne postoji. Nije ucrtan u geodetske karte, izgrađen je bez građevinske dozvole, a danas se nalazi na području tri općine i dvije županije, stoga bi za njegovu efikasniju zaštitu najprije trebalo osigurati administrativne preduvjete.

U svakom slučaju, upravo ovaj spomenik u posljednje vrijeme privlači najviše pozornosti javnosti (ilustracije radi: <http://www.zarez.hr/arhiva/348?rubrika=temat-sto-napraviti-s-petrovom-gorom>; <http://radio.hrt.hr/clanak/bastina-mi-i-svijet-21prosinca-2013/33864/>). U diskusiji u koju su se uključili posjetitelji prvi je govorio Budimir Lončar. Apelirao je na političku elitu koja je, kako smatra, jedina u stanju „s vrha piramide mijenjati njenu bazu“ i zaštititi tekovine narodnooslobodilačke borbe kao najboljeg dijela naše povijesti.

Jedan je posjetitelj revoltirano upozorio na rušenje Bakićeva *Spomenika pobjedi revolucije naroda Slavonije* iz 1968. u Kamenskoj pokraj Požege, jednom od (prema neslužbenim podacima) 3000 devastiranih antifašističkih spomenika na području Hrvatske; brojka nesumnjivo svjedoči o ideologiziranoj inflaciji poslijeratnih spomen-obilježja, no još i više o ustrajnosti i intenzitetu vandalskih nasrtaja. Prema riječima tog kritičara, *Spomenik pobjedi* bio je remek-djelo, jedno od najznačajnijih među ostvarenjima memorijalne plastike u europskim razmjerima

(<http://www.whw.hr/download/newspaper/novine-12-vojin-bakic.pdf>). Njegova je izgradnja predstavljala pravi inženjerski pothvat, a također i njegovo rušenje: početkom 1992., nakon serije neuspješnih pokušaja, srušen je sa zemljom; učinili su to pojedinci u odorama Hrvatske vojske, koji su poznati lokalnoj zajednici. Možda nisu imali sluha za historizaciju, *linguistic turn* ili čistu apstrakciju, možda ga jednostavno nisu željeli imati. U svakom slučaju, institucije Republike Hrvatske nisu reagirale.

Na kraju, upravo sudbina tih dvaju monumentalnih Bakićevih ostvarenja pruža poprište indicija za naslovnu temu. Realizirana *Nika industrijske ere* potpuno je uništena; s obzirom na zahtjevnost izvedbe i goleme materijalne troškove izgradnje, krajnje je upitno hoće li do obnove uopće doći. „Svako je vrijeme dalo svoje“, govori Vojin Bakić, na pomalo izbljedjeloj snimci koja se prikazuje u sklopu izložbe, o povijesnim toponimima Gvozda od Kraljeva groba do spomenika „erupcije čelika“ – *Spomenika ustanku* – na Malom Petrovcu, vrhu Petrove gore. Danas, „Odašiljači i veze“ HRT-a – u stopostotnom vlasništvu Republike Hrvatske – uz druge korisnike nešto složenije vlasničke strukture, putem bespravno podignutih repetitora na bespravno sagrađenom spomeničkom kompleksu, s granice triju općina i dviju županija, šalju – kakve signale? Ipak, devastirani spomenik još je uvijek tamo, pohode ga pljačkaši i socijalno ugroženi u potrazi za nehrđajućim čelikom švedske proizvodnje, kunsthistoričari i članovi astronomskeg društva Beskraj, koji krajem ljeta organiziraju već tradicionalni Petrova Gora Stars Party.

Ako je u tim spomenicima bila upisana univerzalna emancipacijska poruka, ona je još uvijek tamo, samo joj treba pristupiti na odgovarajući način. U kojem trenutku spomenici podignuti u spomen na konkretne povijesne događaje postaju ispražnjeni od vlastita izvora i oslobađaju se do razine čiste apstrakcije – ako se to uopće pitamo ili mislimo da na to odgovaramo, u konačnici ipak odgovara svatko za sebe. Kakvo bi društvo u tom slučaju trebalo braniti, pa i od njega samoga, pitanje je koje ostaje javno i trajno – aktualno. Završavam citatom iz knjige *Srdžba i vrijeme* njemačkog filozofa Petera Sloterdijka, u izdanju zagrebačkog Antibarbarusa (2007): „Sve dok je povijest beskonačno kretanje udarca i protuudarca, mudrost je zaustavljanje tog klatna.“

Stipe Mlikotić

Izveštaj s 10. konferencije Međunarodnoga instituta za društvenu povijest (10th European Social Science History Conference), Beč, 23-26. travnja 2014.

Međunarodni institut za društvenu povijest (*International Institute of Social History*), koji djeluje pri Akademiji znanosti i umjetnosti Kraljevine Nizozemske, osnovan je 1935. godine. Osnivač i prvi ravnatelj Instituta bio je poznati nizozemski povjesničar Nicolaas W. Posthumus, koji se bavio ekonomskom i društvenom historijom. Prvu konferenciju za europsku društvenu historiju (*European Social Sciences Conference*) Institut je organizirao prije 18 godina, od kada se ta manifestacija održava bijenalno. Nakon što su prve četiri konferencije održane u nizozemskim gradovima, 2004. godine domaćin konferencije bilo je Humboldtovo sveučilište u Berlinu. Od tada se organizacije spomenute konferencije prihvaćaju velika europska sveučilišta (u Glasgowu, Ghentu, Lisabonu). Ove godine konferencija je održana na glasovitome bečkom Universitätsringu, u prostorijama jednoga od najstarijih i najvećih europskih sveučilišta. Suorganizator je, uz bečko sveučilište, bio i grad Beč, čiji su gradski oci priredili svečano primanje u gradskoj vijećnici (poznatome bečkom Rathausu) u povodu otvaranja skupa.

Unatoč iznimno velikom broju sudionika, prema službenim podacima riječ je o 1900 izlagača, kvaliteta izlaganja je uglavnom bila na vrlo visokom nivou. Tome nisu doprinijeli samo ugledni sudionici, istraživači i sveučilišni nastavnici, već i pažljivo pripremanje tematskih skupina i svake sesije (sva izlaganja bila su dostupna mjesec dana unaprijed, a svaka sesija imala je moderatora i diskutanta).

Objašnjenje za tako velik broj sudionika, koji se u usporedbi s prethodnom konferencijom udvostručio, pokušao je dati ravnatelj Međunarodnoga instituta za društvenu historiju, Henk Wols: „[...] otvorenost pri organizaciji konferencije to vjerojatno dodatno ohrabruje (broj prijava op.), naime *European Social Sciences History Conference* nije asocijacija članova, svatko je dobrodošao dati prijedlog svog izlaganja, a kvaliteta je jedini kriterij kojim se vodimo pri odabiru.“

U protekla dva desetljeća, koliko se konferencija održava, iskristaliziralo se dvadesetak „mreža“ (*networks*) koje pokrivaju razna područja istraživanja društvene historije (primjerice *Family and demography*, *Labour history*, *Rural history*, *Urban history*, *Medieval history*, *Spatial and digital history*, *Theory of history*). U sklopu konferencije održano je nekoliko okruglih stolova i posebnih predavanja. Tako se na okruglom stolu *Connecting historians beyond borders* raspravljalo o mogućnostima povezivanja povjesničara i njihovih istraživanja na međunarodnoj razini. Također se raspravljalo o budućnosti akademskoga izdavaštva (*The future of academic publishing*). Posebno su se pritom isticale mogućnosti nadopunjavanja tradicionalnih tiskanih izdanja digitalnim sadržajima na internetu. Dakako, kako to obično biva na važnim konferencijama, najpoznatiji izdavači znanstvenih publikacija, kao i izdavačka odjeljenja prestižnih europskih sveučilišta, iskoristili su priliku da predstavljaju svoja nova izdanja, monografije, sinteze, časopise...

Sesije u sklopu *Rural history network* (pratio sam samo srednjovjekovne i ranonovovjekovne teme) ugostile su nekoliko poznatih povjesničara (domaćin i diskutant bio je M. Cerman). Osim aktualnih agrarnohistorijskih tema, posebno se mogao zamijetiti interes dijela povjesničara za nove alate i mogućnosti računalnih programa, prije svega za geografske informacijske sustave te uporabu računalnih baza podataka (primjerice A. Lowerre, *Environmental Factors and Regional Variation in Historic Settlement Organisation in England*, A. van Ooststroom, *Reconstruction Landownership in 1400 in the Province of Utrecht*). Zaključke jednoga dijela izlaganja u toj skupini sesija mogli bismo povezati u jednoj rečenici: provođenje temeljnih istraživanja na mikrorazini nezaobilazna je nužnost za razumijevanje povijesti sela, regionalne i lokalne historije te agrarne historije, ali i urbane historije. Znatno dio izlagača u svojim je istraživanjima rabio kvantitativni pristup (primjerice, G. Beaur, *Speculating on the Price of Wheat in Ancien Regime France*). U kontekstu metodologije potrebno je spomenuti i zastupljenost pristupa odozdo, „iz sela“. Posebno su zanimljiva bila izlaganja posvećena istraživanju povijesti ranonovovjekovne trgovine i tržišnih uvjeta na „mikrorazini“ (primjerice E. Van Onacker, *Small but Significant. The Micro-level Functioning of Markets for Land and Credit in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*). Da su temeljna pitanja agrarne historije, poput revolucije cijena i agrarnoga dualizma u srednjoj Europi i dalje aktualna, potvrdilo je izlaganje o korijenima istočnoeuropskoga alodijalnog veleposjeda (E. Maur, M. Cerman, *Medieval roots of early modern mobility restrictions and East-Central and Eastern Europe*).

U sklopu sesije *Spatial and digital history*, kao što smo očekivali, čuli smo i vidjeli najnovija dostignuća na području digitalnih alata u humanističkim znanostima. Među novostima mogli bismo izdvojiti pojam *Deep mapping* (uporaba višeslojnih digitalnih zemljovida, J. Corrigan: *Space, Place, and Data*). Osobito su zanimljive bile prezentacije mogućnosti povezivanja povijesnih istraživanja s muzejskim zbirkama (S. Boyd Davis, F. Kräutli, *Scholarly Chronographics: can*

a Timeline be Useful in Historiography?). U posljednjoj sesiji spomenute mreže iznenadila nas je svojevrsna „samokritika“ najistaknutijih pripadnika i istraživača na području digitalne historije (R. Tucker Jones, D. Bodehamer, I. Gregory). Njihova izlaganja upozoravaju na činjenicu da se tehnologija prebrzo razvija. Naime, nije se dovoljno pozornosti poklanjalo praktičnoj uporabi i razini računalne pismenosti historičara. Na taj je način nastao znatan raskorak između mogućnosti digitalnih alata i njihove stvarne primjenjivosti u historijskim istraživanjima. Jedno od mogućih rješenja podrazumijeva pojednostavnjivanje postojećih računalnih programa. U tom kontekstu već je predstavljen projekt izrade digitalnih „gazetira“, čime bi postupak uporabe GIS-a, navodno, trebao biti pojednostavljen (R. Tucker Jones, J. Larsen, *Acting Locally, Thinking Oceanically: Creating Digital Databases, Gazetteers, and Pacific History from the Microfilm Records of the Russian American Company, 1817-1867*). Nakon odslušanih izlaganja i završne rasprave nameće se zaključak da se novim digitalnim alatima valja koristiti s velikim oprezom, nikada ne gubeći iz vida činjenicu da je riječ o pomaganju u istraživačkom radu.

Branimir Bygles

Festival povijesti – Kliofest 2014., Zagreb, 3-7. lipnja 2014. Predstavljanje kataloga i izložbe Muzeja Hrvatskog zagorja/Muzeja seljačkih buna *Zagorsko lice boga rata – u Europi, Prvi svjetski rat*; Hrvatski državni arhiv, 4. lipnja 2014.

U Zagrebu je od 3. do 7. lipnja 2014. po prvi put održan Festival povijesti Kliofest 2014. koji je ponudio obilje događanja poput okruglih stolova, tribina, predstavljanja tiskanih izdanja, izložbi, projekcija filmova, s ciljem okupljanja stručnjaka, ali i senzibiliziranja šire javnosti za povijesnu znanost, kao i za literaturu s područja historiografije i srodnih znanosti. Događanja su se odvijala na više lokacija, od Nacionalne i sveučilišne knjižnice, preko Hrvatskog državnog arhiva, Hrvatskog instituta za povijest, pa do kina Grič.

Jedno od događanja bilo je i predstavljanje kataloga i izložbe *Zagorsko lice boga rata*, održano u Hrvatskom državnom arhivu 4. lipnja 2014. Radi se o izložbi postavljenoj u Galeriji dvorca Oršić u Muzeju seljačkih buna u Gornjoj Stubici, u trajanju od 26. travnja do 30. lipnja 2014. godine. Izložba tematizira Hrvatsko zagorje u vrijeme Prvoga svjetskog rata, čime se priključila brojnim drugim manifestacijama koje se tijekom 2014. godine odvijaju u čast obilježavanja stote obljetnice početka Prvoga svjetskog rata. Izložbu prati i istoimeni katalog.

Na predstavljanju izložbe i kataloga sudjelovali su Vlatka Filipčić Maligec, voditeljica Muzeja seljačkih buna koja je i surađivala na pripremi tekstova za katalog, Filip Škiljan, jedan od autora tekstova u katalogu, Krešimir Regan, jedan od recenzenata teksta kataloga, te Tomislav Aralica, sakupljač i poznavatelj oružja i predmeta vezanih za vojnu povijest koji je za izložbu *Zagorsko lice boga rata* posudio velik dio eksponata iz vlastite zbirke.

Na početku je Vlatka Filipčić Maligec pozdravila okupljene u publici te sudionike i zahvalila im na odazivu. Ukratko je predstavila izložbu *Zagorsko lice boga rata* i popratni katalog, spomenuvši glavne suradnike poput Goranke Horjan, autorice idejnog koncepta izložbe i urednice kataloga, te privatne osobe i institucije iz čijih su zbirki prikupljeni izložbeni predmeti. Predmeti dolaze iz privatnih zbirki Tomislava Aralice, Borne Barca i Berislava Pervana, iz Hrvatskog povijesnog muzeja, iz Gradskog muzeja Varaždin, iz fundusa Muzeja seljačkih buna, iz fundusa Dvora Veliki Tabor, iz Društva Kajkaviana te iz raznih privatnih izvora.

Krešimir Regan pročitao je tekst o samome katalogu i njegovu konceptu. Kratko se osvrnuo na početak Prvoga svjetskog rata, na događaje koji su mu prethodili te dao općeniti pregled situacije u onodobnom Hrvatskom zagorju. Zatim je dao pregled kataloga *Zagorsko lice boga rata*, pojašnjavajući od kojih se cjelina katalog sastoji te koja se tema obrađuje u pojedinoj cjelini. U svjetlu oslikavanja duha vremena Regan posebno je istaknuo brojne zanimljive karikature koje tada nastaju i iz kojih je moguće iščitati podatke o stanju u društvu, o raspoloženju prema ratu, o svakodnevnoj problematici u ratno doba. Naglasio je da je drugi dio kataloga doista bogato ilustriran prikazima eksponata iz različitih institucija i osobnih zbirki što doprinosi njegovoj atraktivnosti i životnosti percepcije tadašnjih prilika. Dodatno je naglasio i interdisciplinarnost kojom se pristupilo temi Prvoga svjetskog rata u kontekstu Hrvatskog zagorja, jer se tema sagledava iz vojnog, gospodarskog, ekonomskog, društvenog i kulturnog gledišta.

Sljedeći je riječ uzeo Filip Škiljan, dugogodišnji suradnik Muzeja seljačkih buna, koji u katalogu sudjeluje s tekstem „Prvi svjetski rat u Europi i Hrvatskom zagorju“. On smatra da katalog daje naglašeno raznolik pogled na ratna zbivanja i skreće pažnju na osobne priče koje također možemo iščitati iz raznih izvora poput dopisnica, razglednica, pisama, ali i zapisa poznatih imena poput Augusta Cesarca. Ova izložba približava sudbine ljudi koji su otišli na front, ali i onih koji su iza njih ostali, poput roditelja, žena koje su ostale same na imanjima, često s malom djecom. Također, Škiljan se osvrnuo i na društvene promjene uslijed ratnih zbivanja, na žrtve koje je Hrvatsko zagorje podnijelo. Iako na njegovom području nije bilo ratnih operacija tamošnje je stanovništvo osjetilo težinu ratnih zbivanja.

Škiljan je naglasio činjenicu da mnogi od zagorskih seljaka na samom početku nisu ni bili svjesni toga koji su uzroci rata, koji je povod, što se u Sarajevu zapravo dogodilo i za što točno ratuju. Također, primjetno je početno oduševljenje za rat koje vrlo brzo splašnjava – već s dolaskom prvih ranjenika u kolovozu 1914. Škiljan je govorio i o potresnim svjedočanstvima s fronta koja su do nas došla u obliku sačuvanih pisama, o člancima u onodobnom tisku koji su trebali podići moral i potaknuti oduševljenje za rat, o životu članova obitelji koji su ostali za vojnicima čije su molbe vlastima za novčanu pomoć indikativne za ratno siromaštvo i bijedu ljudi koji su ostali bez glavnih hranitelja. Na raznim se stranama skupljala pomoć za ratnike, za njihove obitelji, za njihovu djecu (naveden je primjer lipa u koje su se mogli zabiti čavli kupljeni u vidu uplate humanitarne pomoći). Također, evidentna je i prisutnost određenog broja siročadi iz Dalmacije koja dolazi u Hrvatsko zagorje od druge polovice 1917. godine.

Škiljan je govorio i o raspoređenosti Zagoraca po frontovima o čemu svjedoče brojne dopisnice. Također, poseban su element i ratni zarobljenici koji su smješteni u Hrvatskom zagorju što je nužno dovodilo i do zbližavanja s lokalnim stanovništvom pa je tako bilo i intimnih veza domaćih djevojaka i zarobljenih Rusa i Talijana. Postoje također i podaci o srpskim evakuircima iz Srijema. Onodobni izvori prikazuju sliku teške neimaštine i bijede, a situaciju dodatno pogoršava i španjolska gripa krajem rata od koje je u Hrvatskom zagorju umrlo 700 ljudi. Škiljan se osvrnuo i na pojavu dezertera i fenomen *zelenog kadra*. Na kraju svoga izlaganja govorio je o tome kako Prvi svjetski rat nije u većoj mjeri zaokupljao pažnju istraživača, za razliku od Drugog svjetskog rata koji je više istraživan te je na neki način zasjenio Prvi svjetski rat. Uzrok se djelomično može pronaći u činjenici da se Prvi svjetski rat vodio izvan hrvatskog teritorija, kao i u tome da je za Drugi svjetski rat bilo i živućih svjedoka čiji su iskazi olakšavali istraživanje.

Riječ je potom preuzela Vlatka Filipčić Maligec te zahvalila na izlaganju, zahvalivši također i Vlatki Dugački koja je bila drugi recenzent teksta Filipa Škiljana u katalogu *Zagorsko lice boga rata*.

Tijekom cijelog predstavljanja, na platnu je bilo moguće pratiti izmjenjivanje brojnih fotografija iz Prvoga svjetskog rata koje su većinom iz privatne zbirke Tomislava Aralice i iz *Ilustrovanog lista* iz zbirke Kajkavijana.

Vlatka Filipčić Maligec predstavila je i trećeg govornika, Tomislava Aralicu, sakupljača i poznavatelja oružja i predmeta vezanih za vojnu povijesti, autora nekoliko izložbi i brojnih tekstova na tu temu.

Tomislav Aralica naveo je kako je zamoljen da za potrebe izložbe i kataloga *Zagorsko lice boga rata* odabere predmete iz svoje zbirke te pripremi kataloške jedinice. Naglasio je da predmeti ne dolaze samo iz njegove zbirke, nego i iz zbirke njegovih prijatelja, također sakupljača. Predmete predstavljene na ovoj izložbi Tomislav Aralica ocijenio je kao predmete srednje važnosti uz nekoliko primjeraka koji imaju veliku važnost na razini Austro-Ugarske.

Osobito je istaknuo značke za kapu (*Kappenabzeichen*) iz zbirke Borne Barca koji posjeduje brojne značke koje su pripadale hrvatskim jedinicama. Naime, značke za kapu postale su učestao običaj austrougarske vojske tijekom Prvoga svjetskog rata. One nemaju formalni značaj, ali su danas sakupljačima militarija vrlo zanimljive. Izrađivali su ih vrhunski medaljari te značke imaju veliku estetsku vrijednost. Tomislav Aralica spomenuo je kako su u katalogu *Zagorsko lice boga rata* obrađene sve značke koje se pojavljuju na izložbi, ali nisu sve popraćene fotografijama.

Također, naglasio je kako se na izložbi može vidjeti i dijelove odora te reprezentativan presjek hladnog i vatrenog oružja koje su koristile postrojbe Austro – Ugarske Monarhije, ali i primjerci oružja koje su koristile druge strane uključene u sukob. Osobito je zanimljiv primjerak puške srpski Mauzer Model 99/07, proizvedene za naoružavanje srpske kraljevske vojske, a koja je danas prilično rijetka. Naglašeno je kako se na izložbi mogu vidjeti i „egzotične“ puške poput meksičkog Mauzera M.1912.

Izložba (kao i katalog) donosi zanimljiv spektar tzv. privatnog oružja. Naime, časnici i dočasnici su na početku Prvoga svjetskog rata nosili sablje, koje su se pokazale nepraktične u rovovskom ratovanju. Zamijenjene su kratkim sabljama, a onda bajunetama. Bajunete zarobljene od neprijatelja, vojnici su nosili kao svoje „privatno oružje“. Radi se o oružju koje nije formalno propisano, ali se tolerira i smatra uobičajenim, a vlasnici ga mogu i ukrašavati jer nije tipizirano. Sve ovo doprinosi raznolikosti i atraktivnosti oružja iz razdoblja Prvoga svjetskog rata.

Zatim se Tomislav Aralica osvrnuo i na fotografije čiji se prikaz mogao pratiti na platnu tijekom cijelog predstavljanja. Naglašeno je kako je većina fotografija iz zbirke Tomislava Aralice te iz *Ilustrovanog lista*. Fotografije za izložbu odabrane su po kriteriju da prikažu što veću raznolikost uniformi, mjesta i situacija. Tematski su raznolike pa tako prikazuju i ugledne ličnosti poput cara Karla i carice Zite, visoke vojne časnike, ali i čitave pukovnije. Neke prikazuju značajne brodove, avione, zarobljeno oružje, odlaske vojnika na ratište i ostale prizore koji, u maniri izreke da „slika vrijedi tisuću riječi“, plastično i vjerno opisuju duh vremena.

Na kraju predstavljanja moderatorica Vlatka Filipčić Maligec zahvalila je još jednom sudionicima i zaključila zanimljivo predstavljanje koje je okupljenima približilo burne godine Prvoga svjetskog rata u Hrvatskom zagorju, dalo opći kontekst tadašnjih zbivanja, ali i vrlo zanimljiv uvid u život „običnih“ ljudi i u to kako su se nosili s odjecima globalnog sukoba.

Danijela Duvnjak